

אחריות הלכתית של המפקד

אחריות הלכתית של המפקד
על "איסורים" שנעשו במהלך מילוי פקודתו

ראשי פרקים

א. השאלות

1. מבוא
2. השאלות שהועלו ומספר דוגמאות
3. מיקוד ההתלבטות בצדדים ההלכתיים
- ב. בירור עקרוני - הרב זלמן נחמיה גולדברג
 1. איסור "לפני עיוור" - נתינת מכשול ולא הסרת מכשול קיים
 2. החובה לאפרושי מאיסורא ומצוות תוכחה
 3. מסייע לאיסור קל המציל מאיסור חמור יותר
 4. אונס את חברו לעבור עבירה
- ג. תשובות למעשה - הרב פרופ' אליעזר נחום רבינוביץ'

א. השאלות

1. מבוא

בשנים האחרונות גדל מספרם של מפקדים בני תורה בתפקידי פיקוד קרביים. כתוצאה מכך עלו על שולחננו, שאלות הלכתיות חדשות מתחומים מגוונים. מצאנו לנכון להעלות חלק משאלות אלה לדיון הפוסקים, כדי שיחוו דעתם, דעת תורה, ביחס לעקרונות שעל פיהם יש לשקול שאלות אלה, וביחס למקרים ספציפיים. אחד התחומים השכיחים, לגבי עולות שאלות רבות, הוא תחום האחריות ההלכתית של המפקד על איסורים שנעשו במהלך מילוי פקודתו.

כדי ללבן שאלות אלה פנינו לרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א, דיין בבי"ד הגדול בירושלים, ולרב אליעזר נחום רבינוביץ' שליט"א ראש ישיבת ההסדר "ברכת משה" במעלה אדומים (אשר התייחס לשאלות אלה באופן עקרוני בספרו: "מלומדי מלחמה"), וביקשנו שיתייחסו לפן הייחודי של שאלות אלה.

בראשית המאמר מובאת השאלה כפי שנוסחה והוצגה בפניהם ע"י העורך, ולאחר מכן מובאות תשובותיהם של הרב גולדברג ושל הרב רבינוביץ.

2. השאלות שהועלו ומספר דוגמאות

פעמים רבות נשאלתי ע"י מפקדים דתיים, רובם מבני הישיבה, לגבי אחריותם על איסורים שנעשו ע"י החיילים, כתוצאה מפקודה שפקדו (מדובר בחיילים שאינם שומרי מצוות). שאלתם היתה:

- א. האם מוטלת על המפקד ה"אשמה" ההלכתית על ביצוע האיסורים?
- ב. האם כתוצאה מכך המפקד צריך לשקול ולשנות פקודותיו בהתאם?
- ג. האם יתכן שהמפקד מחויב להתריע בפני חיילים (שאינם שומרי מצוות) על האיסור שיש בכך, ויפקוד עליהם לעשות בדרך המותרת, כשצפוי שפעולה שכזאת מצד המפקד תעורר תסיסה בקרב החיילים שיטענו שזוהי "כפייה דתית" וכו', ואולי אף שנאה ופגיעה בתפקוד במערכת היחסים והאמון בין המפקד לפקודיו?

דוגמאות לשאלות:

1. מפקד פקד על חיילי המוצב לבצע נוהל "גילוח צחצוח" עד שעת "מסדר בוקר". זוהי פקודה שנכללת בתוך שגרת הפקודות והנהלים של הצבא. ללא הפקודה ועריכת המסדר יתכן שחלק מן החיילים לא היו מתגלחים. לחיילים במוצב אין מכונת גילוח, וע"כ בשל פקודה זו יגרום המפקד בהכרח שהחיילים יתגלחו בתער.
 2. מפקד, מדריך בבי"ס לקצינים, סיים את שבוע האימונים ביום ה' בערב, וחילק לצוערים צירי ניווט ביום ו' בבוקר, לניווט שיתקיים במוצאי שבת, או ביום ראשון. יש זמן להכין את הציר לפני שבת (ההכנות כוללות כתיבה וסימון הציר על המפה, מדידה של אזימוטים וכתיבה של סיפור הדרך) אך משום שהחיילים עייפים, ידוע לו שרובם יעדיפו לישון עוד מספר שעות ביום ו' בבוקר, ויכינו את הציר בשבת. כמובן, אין אפשרות להקדים את מסירת הציר ואין אפשרות לדחות את הניווט.
- שאלה דומה נשאלה ע"י מג"ד דתי, שהיה צריך לתת "פקודה" למ"פים ביום ו', לקראת תרגיל שהתבצע ביום א', וגם במקרה זה ברור למפקד שהמ"פים יכינו את ה"פקודה" הפלוגתית בשבת (הכנת הפקודה כרוכה בכתיבה וכדומה).

אחריות הלכתית של המפקד

3. במסגרת פעילות מבצעית במהלך מילואים, ישנם תחלופות של מפקדים ומתנהל "סבב יציאות", מש"ק יוצא הביתה ומש"ק חוזר. מפקד הפלוגה צריך לאשר את החילופין, אולם מקובל שזהו הליך פורמלי המיועד להביא לידיעתו את עצם החילופין, ואין המ"פ מתערב בכך. מ"פ דתי שאל כיצד עליו לנהוג כאשר שני מש"קים הודיעו לו שהם מתכוונים להתחלף בשבת. האם עליו להתנגד, באופן ישיר, או באמצעות אמתלה, להתנגד ולדחות את החילופין, או שעליו להתעלם מהעובדה שהחילופין בשבת, ולאשר? התנגדות המפקד תעורר תסיסה, בכיוון של "כפייה דתית" וכו'.
4. קצין החינוך של החטיבה הודיע שה"בידורית" תועבר למוצב ביום ד' (הבידורית הינה גרור המכיל מכשיר וידאו וסרטים, משחקים שונים וספרים). המפקד של המוצב יודע שחייליו מצפים לבידורית, ומודעים לכך שהגיע תורם. המפקד הדתי יודע שאם יאפשר את הגעת הבידורית, היא תהווה מוקד של חילול שבת במוצב. מספר חיילים דתיים פנו למפקד והציעו שלא יאשר את הגעת הבידורית וישלח אותם למוצב אחר. מה עליו לעשות?
5. בבסיסי קבע של יחידות מבצעיות ניתן "לארוח" חברות של החיילים בסופי שבוע, בהם החיילים נשארים לשבת. "הארוח" מותנה באישור המפקד. מפקד דתי שידוע ש"אירוח" זה כרוך באיסורים של "עריות" וכו', האם צריך למצוא אמתלא כדי לא לאשר? אם תיוודע הסיבה האמיתית להתנגדותו הדבר יגרום לתסיסת החיילים.
6. מפקד דתי אחראי על מספר מוצבים בגזרתו. מדי פעם מתנהלים חילופים במוצבים וחיילים חדשים מאותה פלוגה מבצעית נכנסים למוצב. החיילים שהיו, והחיילים שיהיו, אינם מקפידים על הכשרות של המוצב. האם המפקד, כאחראי על המוצב ועל הפעלת החיילים מבחינה מבצעית, מחויב בדאגה לכשרות האוכל במקרה שהדבר הוא בניגוד לרצונם של החיילים? האם הוא צריך לפקוד על הכשרת המטבח ע"י החיילים החדשים, על מנת שלא יכשלו, אע"פ שהם אינם מקפידים על כך, ואינם רוצים בכך ובתוך יום המטבח יוטרף? הפקודה על הכשרת המטבח ע"י החדשים כוללת עבודה רבה וטירחה של החיילים החדשים, יש לשער שהיא תגרום להתמרמרות רבה אצל החיילים, שיטענו שפעולה זו מיותרת.
7. לקראת יציאה הביתה לחופשת שבת, מתואמת הסעת אוטובוס לפלוגה. האם מוטלת חובה על מפקד דתי לבדוק במרכז תובלה (בנוהל מסובך מאד המצריך

טירחה רבה), האם ה"ויזה" של האוטובוס ניתנה לנהג שגר במקום שיוכל לחזור אליו עוד לפני שבת?

מה עליו לעשות במדה והבדיקה העלתה שמדובר בנהג שלא יוכל לחזור לפני שבת אולם אין אפשרות לקבל אוטובוס אחר?

8. יש מוצבים שבהם אין טלפון אזרחי. הקו של המוצב המרכזי מתחלק על פי שעות חיוג בין המוצבים. האם מפקד דתי לחיילים שאינם דתיים, מחויב למנוע את שעות החיוג בשבת כדי לא להכשילם, או מספיק שידאג שיוקצב זמן חיוג לפני שבת למי שירצה, ואם יחייגו בשבת אין זה מעניינו?

האם לחייל דתי היושב במרכזייה במוצב בלבנון מותר להעביר את הקו בשבת לפי התורנות?

9. נשאלה שאלה לגבי "בוחר פלוגה" בסוף צמ"פ שאמור להתבצע ביום א', הפלוגה נמצאת במתקן עצמאי מחוץ לגדוד. ביחידות השתרשה נורמה שגם אם אין עובדים על הטנקים בשבת באופן רשמי, יש מט"קים המבצעים כל מיני עבודות והכנות באופן עצמאי. האם מפקד גדוד דתי צריך לבצע ביקורת פתע סמוך לשבת כדי לאכוף ולוודא שלא מתבצעת עבודה על הטנקים לקראת התרגיל, או שדי בכך שידוע שאין לבצע עבודות מנהלתיות בשבת?

10. במסגרת פעילות מבצעית מתבצע רישום תנועות של כוחות היחידה ביומן המבצעים של החמ"ל.

כל כח שמבצע פעילות כלשהי, מדווח על תנועותיו באופן מחזורי. נוהל זה מתבצע כדי לאפשר איתור וסיוע לכח שהותקף וניתק עימו הקשר. (ניתן לשער את מיקומו לאור הדיווח האחרון הרשום בחמ"ל). מפקד יחידת מילואים הציע לתורני החמ"ל, שאינם שומרי מצוות, שיטה בה יתועדו התנועות בלי שיש צורך לרשום (ע"י טבלת שעם, כרטיסים ונעצים צבעוניים).

האם על המפקד לכפות שימוש באמצעי זה? במידה והמפקד יודע שתורני החמ"ל אינם משתמשים באמצעי זה ורושמים כביום חול - האם חובה עליו למצוא דרכים למעט בדיווחים?

אחריות הלכתית של המפקד

3. מיקוד ההתלבטות בצדדים ההלכתיים

א. האם הגדר של "לפני עיוור" ו"מסייע", מאפשרים לשפוט שאלות אלה:

המקרים שנידונו בסוגיות הגמרא ובפוסקים על "לפני עיוור" וכו' עוסקים בסיוע ל"עבריין" בדרך של הספקת חפץ או סיוע אחר המאפשרים את ה"מכשול". בכך דנו:

האם האיסור מוגדר כחובה למנוע אפשרות הכשלת העבריין, שלא לספק לו את הגורם המכשיל (כשי התוסי' בע"ז ו' ע"ב), ומכאן שאם האפשרות כבר קיימת בידי העבריין או שהעבריין יכול להשיגה בדרך אחרת בעתיד, אין איסור דאורייתא. כנ"ל אם החפץ או הסיוע המסופק לעבריין אינו בהכרח גורם מובהק של איסור, ורוב שימוש להיתר (כהא דנדרים ס"ב ע"ב).

או שהאיסור מוגדר בעצם הסיוע להתהוות העבירה ע"י העבריין, למרות שהיה יכול לעשותה גם ללא סיוע זה (כפי שדייקו משיטת הר"ח והרמב"ם דלא חילקו ב"תרי עברי דנהרא"), ומכאן שאם אנסו העבריין לסייעו אין בכך "לפני עיוור", אך בכל דרך אחרת של סיוע יש "לפני עיוור".

נראה שהמקרים והדוגמאות שהוזכרו לעיל שונים באופן מהותי:

1. במקרים שבהם מהלך ביצוע הפקודה כרוך ב"איסורים" מצד החיילים. מצד עצמותה, אין בפקודה ציווי לעשיית איסור, ויש דרכים לעשותה בהיתר. על כן ניתן אולי לומר, שהציווי עליה אינו בגדר "מכשול", אע"פ שידוע בברור שתיעשה באיסור ע"י החיילים.
2. בסוגיות של "לפני עיוור" מדובר בסיוע של המסייע לבצוע הדבר האסור, ובשל כך סבר הר"ח שעובר על איסור גם אם יש לעבריין אפשרות אחרת. אולם בגרימת האיסור ע"י פקודה שניתנה לשם ביצוע דבר מה ובכך להביא לתוצאה המתבקשת שאינה אסורה, לא ניתנה פקודה ישירה לעשות את הדבר האסור, ולכן אין לקשור את המפקד כ"מסייע".
3. מאידך, כאן אנו שואלים על דבר שנעשה מכח פקודה, ולא ברצונו של העובר. במקרים שהוזכרו בסוגיות, העבריין מחולל את מעשה האיסור. העבריין ש"סמאה התאוה את ראייתו" (לשון הר"מ סהמ"צ ל"ית רצ"ט) רוצה לעשות את העבירה מצד עצמו, והשאלה היא על איסורו של ה"מסייע". כאן הרצון לעשות את העבירה לא בא מצד ה"עובר", ודוקא המפקד הוא המחולל של המעשה. לכאורה, בשל כך מוטלת ה"אשמה" על כתפי המפקד שגרם להכשלה.

ואין לחלק ולומר, שעצם התוצאה היא אשר תמדד ככורת, אבל הדרך לעשותה באיסור, נבחרה ע"י העובר, ולכן יש לבחון אותו כרוצה בעצמו לעשות האיסור, משום שברוב המקרים הוא לא היה עושה את המעשה מצד עצמו אם לא היה נתבע לקיים את הפקודה שניתנה.

מאידך גם המפקד אינו פועל מתוך אינטרס אישי ופקודותיו אינן משרתות את צרכיו הפרטיים. המפקד אינו אדון של חייליו והם אינם משועבדים לו שעבוד הגוף, המפקד מחויב כלפי הרמה הממונה לבצע את הנהלים והפקודות, ולכן אולי לא שייך לדון אותו ב"לפני עיוור", שכן נאמר: "לא תתן מכשול" וכאן לא הוא גורם למכשול.

4. במקרים בהם המפקד הוא המאשר, מתוקף תפקידו (כמו בדוגמה 5, 4, 3) וללא אישורו אין אפשרות לבצע, האישור שלו הוא בשלב שכבר ברור שהדבר יעשה באיסור והמפקד לא מונע זאת, האם אין בכך "מסייע"?

ב. האם הגדר של החובה "לאפרושי מאיסורא" ו"משום דרכי שלום", מאפשרים לשפוט שאלות אלה:

1. לכאורה המפקד ניצב בעמדה ש"בידו לאפרושי מאיסורא", שכן הוא יכול לעשות זאת באמתלות אחרות. אולם, אם יודע הדבר לחייליו תיווצר שנאה ביניהם ויופר השלום. אך גם מבחינה צבאית תיווצר בעיה משום שיפגע האמון ביניהם ותפגע יכולתם לתפקד כיחידה צבאית.

2. האם ניתן לקבוע באופן חד משמעי, שהמפקד מונה וקיבל אחריות וסמכות, לצרכים צבאיים בלבד. במדה ומדובר בחיילים שומרי מצוות מחויב הוא לאפרושי מאיסורא מדין ערבות ותוכחה בכל מה שבידו ובסמכויותיו. לגבי חיילים, שאינם שומרי מצוות כל השלכה רוחנית הלכתית שיש לדבר אינה מחובתו ואינה מגדר סמכותו, ועל כן גם אינו נושא באחריות על איסורים שנעשו כתוצאה מכך.

על החתום:

העורך

ב. אחריות המפקד – בירור עקרוני, הרב זלמן נחמיה גולדברג

כבוד תורתו שאל שאלות בהלכות חמורות, וכדי לענות הלכה למעשה צריך גם עיון רב בהלכה וגם להיות בקי בפרטי הדברים. ולכן אכתוב דברים לפלפולא, וכת"ר יראה הטוב בעיניו.

1. איסור "לפני עיוור" – נתינת מכשול ולא הסרת מכשול קיים

א. מה שדן באיסור שלפני עיוור לא תתן מכשול, נראה לכאורה פשוט, שהאיסור הוא ליתן אבל אין איסור באינו מונע. אכן במסכת מועד קטן¹ לכאורה משמע להיפך, שנאמר שם:

רמז לציון קברות (שעושיין סימנים על הקברות בסיד... כדי שלא ילכו אוכלי תרומה לשם – רש"י) מן התורה מניין? ת"ל: זראה עצם אדם ובנה אצלו ציון... רבי אבהו אמר מהכא: זממא טמא יקרא' טומאה קוראה לו ואומרת לו פרוש... אביי אמר מהכא: זלפני עור לא תתן מכשול... רב אשי אמר: זשמרתם את משמרת' עשו משמרת למשמרת' (עשו משמרת לאוכלי תרומה, דכתיב בה משמרת דכתיב: זאני נתתי לך את משמרת תרומותי וכו" – רש"י).

עכ"פ רואים שאזהרת ולפני עיוור באה לומר שגם יסלקו מכשול! ולא יתכן לומר כן, שלא מצאנו זאת בשום מקום. לכן נראה לומר, שעובר בלפני עיוור אם אינו מציין הקברים, מפני שהוא עצמו קבר מת, וחשיב שעשה בידיים מכשול לאוכלי תרומה. אלא שאם מציין הקבר, נמצא שבזה שקבר המת לא נתן מכשול³. ונראה שגם בקבר מת וציין הקבר וחזר ונמחק הציון, אם לא יציין מחדש נמצא שעבר למפרע בזה שקבר את המת.

¹ ה' ע"א.

² נראה שלכן פירש רש"י שמציינים על הקברות שלא יבשלו אוכלי תרומה, ולא כתב שלא יבשלו כהנים, משום שהפסוק של משמרת מדבר בתרומה. וכן הלימוד מ"טמא וטמא יקרא" לא בא להזהיר כהנים, שהרי אינם מוזהרים מטומאת הבא מן המצורע, ורק מטומאת מת הוזהרו.

³ פירוש דברי הרב שליט"א, שאף אם לשון הפסוק "לא תתן מכשול" מורה על איסור הכשלה בפועל, מ"מ כאשר גוף מעשיו הינם מכשול, הרי זה נתינת מכשול ממש, ולא מחמת שאינו מונע מעבירה. אכן דברי הרב יפים וראויים אליו, אבל לכאורה גם ללא דבריו נראה דמעיקרא קושיה ליתא, דהלא בגמ' רק בדרך רמז מיירי, ומכללו של עניין ד'לפני עיוור', בודאי שמעינן בדרך רמז על העניין למונע מאיסור. כנלענ"ד פשוט. (המערכת).

הרב זלמן נחמיה גולדברג

ב. והנה על מה שאמרו בגמ', שנשים חייבות בעשיית מעקה, לפי שהיא מצות עשה שאין הזמן גרמא, כתבו בתוס'⁴ וז"ל:

תימה לרבי בכל הני כתיב לאו, במעקה כתיב: 'לא תשים דמים בביתך' אע"ג דמוקמינן ליה למגדל כלב רע וסולם רעוע דהיינו שימה כידים, מ"מ אתי נמי למעקה, דהא דרשי בספרי: 'ועשית' זו מצות עשה, 'לא תשים דמים' זו מצוות לא תעשה... ואומר ר"י: דבכולהו משכחת בהו עשה בלא לאו, ובמעקה אין שייך 'לא תשים דמים' אלא כבונה בית מתחילה על מנת שלא לעשות מעקה, אבל אם היה בדעתו לעשות מעקה ולאחר שבנאו נמלך, או שעשה ונפל, אין שם אלא עשה ד'ועשית מעקה' ואז נשים פטורות (אילו היה מעקה מצות עשה שהזמן גרמא).

ולפי דבריהם נראה שגם בקובר מת כך הדין: אם קבר מת ולא היה בדעתו לציין הקבר, עובר בלאו דלפני עיוור, אבל אם היה בדעתו ואח"כ נמלך ולא עשה, אינו עובר בלאו. ואם ציין ונמחק הציון, לכאורה, דומה לנפל המעקה ואינו מחזירו שאינו עובר בלאו, וא"כ גם בנמחק הציון כן הדין. ואולי יש לחלק בין מעקה לציין, שמעקה עומד כבניין עצמו, ולכן אם נפל לא נאמר אגלאי מלתא שעבר בשעת בניית הבית בלא תשים דמים, שאין המעקה עומד ליפול. אבל ציון הקבר דרך הסיד לימחק, ולכן כל שקובר ובדעתו לציין, אבל אין בדעתו לחזור ולציין אחר שימחק, אפשר שנאמר אגלאי מלתא שמתחילה עשה מכשול לעיוור.⁵

2. החובה לאפרושי מאיסורא ומצוות תוכחה

נראה שגם אם אין לפני עיוור מ"מ חיוב לאפרושי מאיסורא מיהא איכא, והנה התוס'⁶ כתבו וז"ל:

וא"ת (איך אמרו בבא דרישא, שפשמ העני את ידו לפנים ונמל מתוך ידו של בעל הבית והוציא, שהעני חייב ובעל הבית פטור ומותר) והא קא עבר (בעה"ב) אלפני עיוור לא תתן מכשול? ואפילו מיירי שהיה יכול לימלו אפילו לא היה בידו, דלא עבר משום לפני עיוור, דמושיט כוס יין לנזיר מוקי לה

⁴ קידושין ל"ד ע"א ד"ה "מעקה".

⁵ אי נמי שאני מעקה, דמעיקרא חידוש הוא שחידשה תורה חובת עשייתו. דמסברא, על העולה לשמור את עצמו, כיון שאין היזקו מצוי, וכדרך שעולים לאילן וכן לבנות הבניין, ולא דמי לכלב רע וסולם רעוע, דהתם הוא המכין תקלה שיכשלו בה, וכמו שהאריך בזה מרן החזו"א (ביו"ד סי' רי"ד בחידושי לחולין קל"ו, ע"ש). ועל כן נימא דאין לנו אלא חידושו, דו"ק, (המערכת).

⁶ שבת ג' ע"א ד"ה "בבא".

אחריות הלכתית של המפקד

בפרק קמא דמסכת עבודת כוכבים⁷ דקאי בתרי עברי דנהרא, מ"מ איסור דרבנן מיהא איכא שחייב להפרישו מאיסור וכו'.

והנה התוסי' לא כתבו מקור לזה שיש איסור דרבנן. וברא"ש⁸ כתב וז"ל:

ומ"מ איסורא דרבנן איכא, דאפילו קמן אוכל נבלות ב"ד מצווין להפרישו, כש"כ גדול שלא יסייע לו.

ולכאורה, היה נראה מסברה שחיוב אדם להפריש חברו מאיסור הוא מכח מצוות תוכחה, וא"כ יש כאן איסור תורה, ולמה כתבו התוסי' והרא"ש שיש בזה רק איסור דרבנן?!

ובגליון הש"ס על תוסי' הנ"ל כתב לעיין "בטורי אבן" חגיגה⁹ וז"ל:

ומה שכתב (הרא"ש) בפ"ק דשבת דמ"מ איסור דרבנן איכא דלא גרע מקמן אוכל נבלות, נראה לי דלאו דוקא, דודאי כל ישראל מצווין להפריש עוברי עבירה מן העבירה בדאפשר, משום הכי מחויבים להפריש קמן אוכל נבלות כיון דאפשר להפרישו. אבל הכא עסקינן בדלא אפשר, משום הכי הייכי דלא קאי בתרי עברי דנהרא, והואיל והאי עבירה מזומן לפניו לעשותו באין מוחה ומעכב על ידו, דאם לא יתן לו זה יקח בעצמו, כי נתן לו מאי הוי. הלכך אפילו איסור דרבנן ליכא.

ונראה לענ"ד שגם התוסי' מודים בחילוק הזה, ולכן סוברים שאין איסור דאורייתא באינו מונע מהאיסור, אבל ביכול למנוע חייב למנוע מדין תוכחה. רק כיון, שבמקום שבידו למנוע חייב למנוע מן התורה, מסתבר לתוסי' שבמקום שאינו יכול למנוע לכל הפחות איסור לסייע לו מדרבנן. והנה התוסי' בע"ז¹⁰ (הביאו ה"טורי אבן" שם) כתבו שמותר למכור לגוי לבונה אם יכול לקנות אצל גוי אחר, שאין לפני עיוור בחד עברא דנהרא, ומשמע שגם איסור דרבנן אין. והנה הרמ"א¹¹ דעתו שחולקין תוסי' שבת ותוסי' ע"ז. אבל הש"ך¹² כתב שאין מחלוקת, שהתוסי' בשבת איירי בישראל, ושם יש איסור מדרבנן לסייע, אבל התוסי' בע"ז מיירי בגוי, ובגוי אין איסור לסייע, רק איסור לפני עיוור. וכל שאין לפני עיוור, כגון בחד עברא דנהרא, אין גם איסור דרבנן. חילוק הש"ך מובן מאוד לפי מה שכתבנו, שזה שאסור לסייעו עיקרו מדין מצוות תוכחה, ובגוי אין מצוה להוכיחו. אכן הש"ך¹³ כתב שגם לישראל

⁷ עבודה זרה ו' ע"ב.

⁸ שבת סימן א'.

⁹ ב"אבני מילואים" דף י"ג ע"א ד"ה "אין מוסרינ'".

¹⁰ ו' ע"ב ד"ה "מננין".

¹¹ יו"ד סימן קנ"א א'.

¹² שם סק"ו.

¹³ שם.

הרב זלמן נחמיה גולדברג

מומר מותר לסייע, וזה צ"ע מה סברה יש להתיר בישראל מומר. ועיין שם ב"דגול מרבבה"¹⁴ שכתב שאיסור מסייע אין למי שעושה במזיד, רק למי שעושה בשוגג ובידו להפרישו. ולעני"ד קשה להבין, שהרי אם מדובר שיכול להפרישו יש כאן איסור תורה ולא רק איסור דרבנן? וצ"ע. והנה מה שהוצרך ה"דגול מרבבה" להוסיף שהאיסור דרבנן הוא ביכול להפרישו, משום שלדבריו צריך לאוקמי באופן שאסור מדרבנן בשוגג, וא"כ לעולם יכול להפרישו, שהרי בידו להודיעו שדבר זה אסור ויפרוש מעצמו.

והנה מה שהכריח ה"דגול מרבבה" לומר, שמומר לאו דוקא אלא כל מזיד קורא הש"ך מומר, הוא משום שקשה לו, מה הפרש יש בין מומר לכל אדם, והרי ישראל שחטא ישראל הוא? אכן יש לומר לפי מה שכתב ב"ביאור הלכה"¹⁵ וז"ל:

ודע, דמסתברא דמה שפסק הרמ"א בדבר המפורש בתורה חייב למחות, דוקא שהוא באקראי. אבל אלו הפורקי עול לגמרי, כגון מחלל שבת בפרהסיא, או אוכל נבלות להכעיס, כבר יצא מכלל עמיתך ואינו מחוייב להוכיחו. וכן איתא ב'תנא דבי אליהו רבה' פרק י"ח: 'הוכח תוכיח את עמיתך' – עמיתך שהוא אוהבך ושהוא עמך בתורה ומצוות אתה חייב להוכיח אותו, אבל לרשע שהוא שונאך אין אתה חייב להוכיח אותו. והעתיק זה הגר"א בקיצור ב'אדרת אליהו' עיין שם¹⁶. ולעניין אוכל נבלות לתיאבון או מחלל שבת שלא בפרהסיא יש לעיין בדבר.

ולפי סברתו מובן שבמומר אין דין ומצוות תוכחה, ולכן אין חייב להפרישו מאיסור, ואין איסור לסייעו כל שאין בזה משום לפני עיוור. אבל בעובר עבירה ואינו מומר חייב להפרישו ויש איסור לסייעו.

אמנם יש להקשות על סברת המ"ב¹⁷ מהכתוב בתורה בפרשת ניצבים¹⁸:

הנסתרת לה' אלהינו והנגלת לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת.

ומפרש רש"י במקום, וז"ל:

ואם תאמרו ומה בידינו לעשות, אתה מעניש את הרבים על הרחורי היחיד, שנא': 'פן יש בכם איש וגו', ואח"כ 'זראו את מכות הארץ ההיא', והלא אין אדם יודע טמונותיו של חברו. אין אני מעניש אתכם על הנסתרות שהן

¹⁴ שם.

¹⁵ בסימן תרי"ח ס"ב ד"ה "אבל".

¹⁶ ויקרא י"ט י"ז, פרשת קדושים (דף מ' ע"ב במהדורת ירושלים תשל"ה).

¹⁷ בבאור הלכה הנ"ל.

¹⁸ דברים כ"ט כ"ח.

אחריות הלכתית של המפקד

לה' אלוקינו והוא יפרע מאותו יחיד, אבל הנגלות, לנו ולכנינו לבער הרע מקרבנו, ואם לא נעשה דין בהם יענשו הרבים¹⁹.

הרי שגם על ע"ז, אם לא מחו ביחיד נענשים כולם, ואם כדברי המ"ב שכל שיצא מכלל עמיתך אינו חייב להוכיח, קשה, שהרי עובד ע"ז יצא מכלל עמיתך וגרוע ממחללי שבת בפרהסיא. ואולי שורש פורה ראש אין זה עדיין ע"ז גמורה, ולכן הרבים מחויבים למחות בו, וצ"ע²⁰.

3. מסייע לאיסור קל המציל מאיסור חמור יותר

עוד יש לעיין בשאלות אלו לפי מה שכתב ה"תפארת שמואל" על הרא"ש²¹. הרא"ש כתב שבריבית דרבנן אין הלווה עובר על איסור ריבית, רק על איסור לפני עיוור. ואילו בריבית דאורייתא שניהם עוברים. וכתב על זה ה"תפארת שמואל" שיש נפקא מינא בזה שאין הלווה בכלל האיסור, במקרה שידוע שהמלוה מלוה לאחרים בריבית דאורייתא, שמותר ללווה ללוות ממנו בריבית דרבנן, וז"ל:

שהרי יכולים ליתן כוס יין לנזיר היכא שיכול ליקח בעצמו, ואפילו לפי סברתו (של הרא"ש) שאסור לסייע ידי עוברי עבירה מדרבנן... ואפשר יש להתיר להיכא דאדרבה מצילו מריבית דאורייתא ומביאו לריבית דרבנן, ומציל אף את הלווה דאולי לא יכול ללוות במקום אחר בריבית ע"י ישראל, ודו"ק.

וחנה מה שכתב, שאם יכול להלוות לאחר הרי זה כחד עברא דנהרא, נראה דחולק על ה"משנה למלך"²² שסובר שלא הותר לפני עיוור רק במקום שהנזיר יכול לקחת בעצמו או לקנות מגוי, אבל אם אינו יכול לקחת בעצמו או מגוי, רק יש ישראל אחר שמוכן למכור לו, אין זה מתיר לישראל זה לתת לנזיר יין, שהרי גם לישראל אחר אסור, וזה שאחד רוצה לעבור על איסור דלפני עיוור אין זה מתיר לאחר. ולכאורה קשה, דבקדושין²³ כתב רש"י שבקונה בהמה במעות מעשר שני, קונסים למוכר מחוץ לירושלים, לפי שעבר על לפני עיוור. והקשו ע"ז תוס' שם²⁴ וז"ל:

¹⁹ שם.

²⁰ לעני"ד יש לחלק בין מצוות תוכחה לבין ביעור הרע מקרבנו, וכך מדויק גם בלשון רש"י. (המערכת).

²¹ ב"מ פ"ה סימן מ"ב, אות ג'.

²² הלכות לווה ומלווה פ"ד ה"ב.

²³ נ"ן ע"א.

²⁴ שם, ד"ה "אבלי".

הרב זלמן נחמיה גולדברג

וקשה טובא חדא דאמו ברשיעי עסקינן, שפירש שהלוקח מתכוון לאוכלה חוץ לירושלים? ועוד קשה מאי לפני עיוור לא תתן מכשול איכא הכא, הלא אם לא יקח ממנו יקח מאדם אחר, ולא שייך לפני עיוור אלא דוקא דקאי בתרי עברי דנהרא וכו'.

הרי מפורש, שאם יכול לקנות במקום אחר אינו עובר מוכר זה אלפני עיוור, ודלא כהמלי"מ. ונראה שאין ראיה, לפי ש"ל שהתוס' מיירי שיכול לקנות ממוכר אחר שלא ידע שקונה ממעות מעשר. תדע, שאם מיירי שהמוכרים יודעים, מה פשוט לתוס' שיכול לקנות במקום אחר? מי גילה לתוס' שיש בעיר מוכרין עבריינין שעוברין אלפני עיוור? אדרבה הרי התוס' תמחו בקושיה ראשונה, וכי ברשיעי עסקינן?! ואיך יאמרו כאן בסתמא שיכול לקנות במקום אחר. אלא ודאי כוונתם שיקנה ממוכר שלא יודע שקנו ממעות מעשר שני. **ולכן יש לומר שכל שיכול לקנות מאחר שיהיה שוגג, שוב גם מי שיודע שקונה ממעות מעשר שני אינו עובר,** שכל שיש שוגג הרי זה כיכול לקנות מגוי.

ויש לעיין לפי זה, אם המוכר שוגג בדין, פירוש שיודע שקונה ממעות מעשר שני רק שאינו יודע שדבר זה אסור, אם זה כשוגג שאינו יודע שקונה ממעות מעשר, או שמא נאמר ששוגג שאינו יודע שקונה ממעות מעשר שני דומה לאנוס, וצ"ע.

ונראה שגם אם נאמר כהמלי"מ, מ"מ דינו של ה"תפארת שמואל" קיים, **שכל שעל ידי שלוה מהמלווה בריבית דרבנן מציל את המלווה מאיסור חמור יותר לא להלוות בריבית דאורייתא, נמצא שאינו מכשילו ואין כאן לפני עיוור.** ומה שכתב ה"תפארת שמואל" שאינו עובר אלפני עיוור, לרווחא דמילתא כתב כן.

וברע"א²⁵ על השו"ע כתב שמותר לאשה לגלח איש במקום שאם היא לא תגלחנו יגלח הוא עצמו. וטעם הדבר שאם הוא יגלח יעבור בשני איסורים משום מקיף ומשום ניקף, ואם היא תגלחנו יעבור רק באיסור אחד של ניקף. ולכן אינה עוברת בלפני עיוור.

ויש לעיין האם מותר למכור או לתת איסור לאחר, במקרה שאם לא יתן לו יקנה במקום אחר איסור חמור יותר, או יעבור בעצמו איסור חמור, כגון באופן שיכול לשלוח חייל לעמדה, ששם יחלל שבת באיסור כגון שיפתח הרדיו, אבל אם לא ישלחנו וישאר בביתו יש אומדנא שיעבור יותר איסורי שבת. האם זה דומה למה שהבאנו מרע"א ומ"תפארת שמואל", או ששם מיירי דוקא באותה עבירה עצמה, אבל כל שיעבור עבירות אחרות אפילו חמורות יותר אין היתר. ומסברה נראה שאין

²⁵ יורה דעה קפ"א ו', ד"ה "אסורה להקיף".

אחריות הלכתית של המפקד

חילוק, וצ"ע. עדיין יש לחקור מה הדין אם מותר להכשיל את ראובן בעבירה קלה שאם לא אכשילנו יגרם שאדם אחר יעשה עבירה חמורה יותר. ועוד מצאנו ברמ"א²⁶:

ויש מי שכתב דמ"מ נוהגים עכשיו לא למהות בעוכרי עבירה, משום שיש סכנה בדבר שלא ימסרנו למלכות.

ועיי"ש ב"פתחי תשובה" סק"א, והנראה מדבריו שמדובר שאין הסכנה בגדר פקוח נפש. **אכן בזמננו לכאורה אין חשש פקוח נפש, ומ"מ יש לומר שחשש איבה שייך.** והרי הרמ"א²⁷ התיר לכבות דלקה בזה"י בשבת משום חשש איבה. ובחתי"ס בתשובה נראה שלא התיר הרמ"א רק **לכבות דליקה שהיא איסור דרבנן** שהכיבוי הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה. אבל לא התיר לעבור באיסור דאורייתא משום חשש איבה.

4. אונס את חברו לעשות עבירה

עוד יש להעיר, שהמצווה לחבירו לחלל שבת, אם המחלל שוגג, לדעת התוס'²⁸ בכהאי גוונא יש שליח לדבר עבירה, וחשיב כאילו המשלח עצמו עובר עבירה. ואם כי הרבה חולקים על דעת התוס', מ"מ נראה שאם המצווה מכריח את השליח לחלל שבת, בזה לכו"ע יש שליח לדבר עבירה, שהרי בזה בודאי שייכת סברת הגמרא שם בב"מ: "היכא אמרינן אין שליח לדבר עבירה"²⁹. והנה לא מבעיא אם אחד מאיים על השני שיחלל שבת, ואם לא - יהרגנו, שבוה יש לו שליח לדבר עבירה, אלא אפילו מאיים עליו שיכנו, גם בזה יש מקום לומר שנחשב בע"כ עביד, על פי מה שכתב בספר "ישועת ישראל" (על חושן משפט סימן ל"ד) שעובר עבירה באונס כשר לעדות, ואפילו היה אנוס בהכאה נחשב אונס. ואף שאסור לעבור שום עבירה מחמת אונס של חסרון אבר מ"מ נחשב אונס, אלא שחייב לא לעבור גם באונס. והרי זה כעובד ע"ז באונס מיתה, שאף שחייב למסור נפשו, מ"מ אם עבר אין מענישים אותו. הרי גם כשעבירה באונס אינה עבירה מ"מ ציוותה התורה למסור נפשו, אבל אין

²⁶ חושן משפט י"ב א'.

²⁷ או"ח של"ד כ"ו.

²⁸ ב"מ י' ע"ב ד"ה "אני".

²⁹ נאמר שם בגמ': "אמר רבינא - היכא אמרינן דאין שליח לדבר עבירה, היכא דשליח בר חיובא הוא, אבל בחצר, דלאו בר חיובא הוא - מחייב שולחיו". ומסביר רש"י: "בר חיובא - שאף הוא מוזהר על הדבר התם פטור השולח, דאמרינן ליה דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין, ולא היה לו לעשות". (המערכת)

הרב זלמן נחמיה גולדברג

מענישים על זה העונש כשעובר ברצון. כך בכל המצוות, אף שאונס חסרון אבר נחשב אונס, מ"מ חייב לא לעבור עבירה³⁰.

מעתה יש לדון, המאיים על חברו שיחלל שבת ואם לא יחבול בו, האם יש בזה שליח לדבר עבירה ויש לחייב המשלח, או נאמר שכיון שהיה השליח חייב שלא לחלל, שוב אין זה נחשב כשליח בע"כ, ואין שליח לדבר עבירה?

כתב החת"ס בתשובה, שבחילול שבת אין שליח - מטעם אחר, והוא שכיון שגוף המשלח נח, אף שבשל השליחות חשיב כאילו עשה הוא את המלאכה, מ"מ אין חייבין בשבת אלא אם מבטל מנוחת גופו. ויש לדון הרבה בדבריו ממה שהקשה הנמוקי"י³¹, שלמ"ד אשו משום חציו יאסר להדליק נרות שדולקים בשבת. ואם איתא לסברת החת"ס לא קשה, שאף שאשו משום חציו מ"מ גופו נח בשבת.

כתבתי כל זה כדי לומר שבכל מקרה יש לדון ולקחת בחשבון כל מה שכתבנו. ובעיקר הדבר שכתבתי, שהמכריח את חברו לעשות מלאכה בשבת או כל עבירה בזה יש שליח לדבר עבירה, יש לעיין, שאם כן אחד מישראל שנאנס לעבור על אחת ממצוות התורה, נתיר לו לעבור גם בלי ההיתר של פיקוח נפש, שהרי כיון שהוא אנוס יש שליח לדבר עבירה ואין השליח עובר.

ואולי נתרץ שגם אם יש שליח לדבר עבירה, מ"מ גם השליח עובר, ולכן גם לשמאי הזקן³² הסובר שהאומר צא הרוג הנפש יש שליח לדבר עבירה, מ"מ גם השליח חייב. וכסברה זו כתב השי"ך³³ בכוונת הסמ"ע³⁴ שגם במקום שנתרבה (לחיובא) שליח לדבר עבירה (כמו בשליחות יד), מ"מ אין זה פוטר לשליח. ועיין שם בקצה"ח סק"א שנראה שחולק על זה. והנה מה שהקשנו שאם אונסין אחד מישראל לעשות עבירה שיתחייב המשלח ויפטר השליח, היינו אם המאנס ישראל, אבל אם המאנס גוי, לא קשה שאין שליחות לגוי. ואפילו במקום שבע"כ עביד, אין שליחות לגוי, וכדחזינן ממה שנתקשו האחרונים³⁵ איך גוי קונה בחצר והרי אין שליחות לגוי, הרי שפשוט להם שסברת הגמ' שכל שבע"כ עביד יש שליח לדבר עבירה אבל אין למדין מזה לגוי. והטעם פשוט, שלענין עבירה כל שהשליח מוכרח אינו עבירה אצל השליח, אבל כיון שגוי נתמעט משליחות, יתחייב השליח.

³⁰ וכמו שביאר הרמב"ם ז"ל באריכות בהלכות יסוה"ת (פ"ה הי"ד) ובאיגרת השמד עיין שם. (המערכת).

³¹ ב"ק י" ע"א מדפי הרי"ף.

³² קידושין מ"ג ע"א.

³³ חו"מ רצ"ב ס"ק ד'.

³⁴ שם ס"ק י'.

³⁵ הי"נחלת שבעה"י (הובא בקצה"ח).

אחריות הלכתית של המפקד

ומה שכתבנו, שהמאיים על השני שיעשה עבירה, נחשב המאיים כמשלח שליח לדבר עבירה והשליח בע"כ עושה העבירה, ולכן מתחייב המשלח, אינו מוכרח. שאפשר שרק בע"כ של חצר, שאין אפשרות לחצר לא לקיים השליחות מתחייב המשלח, אבל שליח העושה מכח פחד אינו נחשב בע"כ לעניין זה, שהרי בידו ליהרג ולא לעשות.

ג. אחריות המפקד – תשובות למעשה, הרב פרופ' נחום אליעזר רבינוביץ

כבר כתבתי בהרחבה על הנושא הכללי "ערבות בצבא" (מלומדי מלחמה סי' ד'), ודומני שהספר מצוי אצל רוב החיילים הדתיים. שם הצעתי את העקרונות על פיהם יש לנהוג כלפי עוברי עבירה מסוגים שונים, ודומני שגם השאלות הללו פתרון הוא על פי אותם כללים, ואין בהן שום חידוש. אולם מכל מקום, כדי להבהיר את הדברים אפרש כאן את המסקנות למעשה בשאלות המפורטות שנמנו לעיל. תחלה אציע את הכלל היוצא מן התשובה הנ"ל, ואחר כך אנסה לשייך אליו את השאלות שאליהן מתייחס הכלל. אשר לכלל עצמו, יש לעיין בתשובה כדי לעמוד עליו ועל מקורותיו.

1. אסור לחזק ידי עוברי עבירה אפילו בלא סיוע פעיל, ואפילו רק בדברי עידוד בלבד, ולא כל שכן בפקודה. אולם מפני דרכי שלום, כלומר - למנוע איבה וקטטה, התירו בזמן שעדיין אין העבירה מתבצעת, ויש אפילו ספק רחוק שמא לא תהיה עבירה הואיל ויש אפשרות לפעול בדרך היתר.

לפי זה אין חובה לבדוק אם אמנם שומרים על הפקודה לא לבצע עבודות על הטנקים בשבת, כיון שיש להם מספיק זמן לפני השבת, וההוראות הקבועות למנוע מלאכה בשבת ידועות לכל (שאלה 1 בפרק א/2 לעיל).

אף אין לאסור לחלק לצוערים צירי ניווט, או למפ"ים "פקודה", ביום ששי בבוקר, שהרי יש להם פנאי למלא את משימתם בהיתר בלי חילול שבת (שאלה 2).

כמו כן, לפענ"ד אין למנוע העברת "בידורית" למוצב ביום רביעי, שהרי יש בה גם ספרים וכיו"ב שגם בשבת מותר להשתמש בהם, ואשר לשימושים שיש בהם חילול שבת, אפשר לעשותם בחול (שאלה 3).

2. אין צריך לומר שאף אם האפשרות לפעול בדרך של היתר היא רחוקה, אם גם הדרכים שהם אסורים לפי דעתנו, יש אפילו רק דעת יחיד להתירם או שאין האיסור ברור, במקרה זה יש לצרף דעה זו להקל כדי למנוע איבה ח"ו.

על פי זה ודאי מספיק אם יוקצב זמן חיוג לפני השבת למי שירצה, שהרי אפילו בשבת יתכן שאין איסור ברור בטלפון, כגון אם אין במערכת נורית של להט נדלקת (ראה מה שכתבתי בספרי מלומדי מלחמה סי' נ"ז בעניין מכשירי קשר) (שאלה 4).

בדומה לכך, אין לאסור לתת פקודה לגילוח צחצוח. כל חייל יודע שעליו להיות מגולח, וממילא באפשרותו להצטייד במכונת גילוח, ואין זה מעניינו של המפקד

אחריות הלכתית של המפקד

לבדוק כיצד הוא מתגלה, ולפיכך גם אינו צריך לדעת האם יש או אין מכונת גילוח אצל מי מהחיילים. ואפילו אם ידוע שאין אף מכונת גילוח אחת במוצב, הרי יש לצרף כאן את דעות ה"נודע ביהודה"³⁶ ועוד גדולי הפוסקים שהבאתי במלומדי מלחמה³⁷, שכל שמתגלחים בתדירות גבוהה טרם גדלו הזיפים לכשיעור - אין כאן השחתה, ואדרבה, לפי זה מפקד המקפיד על כך שיתגלחו יום יום מונע מהם עבירה. ועוד הבאתי שם קולה גדולה יותר בשם הר"ח הירשנזון ז"ל, שאוסר רק בתער שהוא סכין ישר בלבד. אף שכמובן שאין לסמוך לכתחלה על היתרים הללו, מכל מקום במקרה של דרכי שלום, ודאי יש לצרף (שאלה 5).

גם נלפע"ד שאין חובה על המפקד לפקוד על הכשרת המטבח כאשר מגיעים חיילים חדשים. נראה שאחריות כזאת מוטלת על הרבנות הצבאית. אבל בהנחה שאין שם מש"ק דת, ואין חיילים דתיים המבקשים זאת, יש לצרף כאן כמה סברות להקל. ראשית, אין כאן אלא ספק שמא הטריפו את הכלים. שנית, אפילו אם כן, שמא רק מיעוטם הוטרפו, והרי הם בטלים ברוב³⁸. שלישית, סתם כלים אינם בני יומן³⁹, והאיסור הבלוע, אם ישנו, נותן טעם לפגם ואינו אוסר⁴⁰. ואפילו אם הם בני יומן, אם נתן בתוכן חומרי ניקוי, הרי הן פוגמין את טעם האיסור⁴¹, והתבשיל מותר.

אולם, אם בין החיילים החדשים ישנו אפילו רק חייל אחד שמקפיד על הכשרות, יש לנצל את ההזדמנות הזאת להסביר לכל החיילים עד כמה צריכים כולם לדאוג לצרכיו של כל אחד ואחד, ובעניין זה - שיעזרו לו להכשיר את המטבח ויזהרו שלא להטריפו. יסוד חוסנו של צה"ל הוא בכך שהוא צבא אחד של כולנו, וכמו שכולנו מוכנים למסור את נפשנו עבור כל אחד ואחד, ככה חייבים להתנהג באופן שיאפשר חיים תקינים לכל אחד ואחד (שאלה 6).

3. בנוסף על האיסור לסייע בידי עוברי עבירה, יש גם חובה "לאפרושי מאיסורא" בתנאים מסוימים. בתשובתי הנ"ל⁴² הבאתי דברי הרמב"ם בהלכות שביתת עשור⁴³:

נשים שאוכלות ושותות עד שחשיכה (בערב יום הכפורים) והן אינן יודעות שמצוה להוסיף מחול על הקדש - אין ממחזין בידן, שלא יבאו לעשות

³⁶ תנינא יוניד סיי פי.

³⁷ סימן קכ"ב.

³⁸ יורה דעה קכ"ב ח'.

³⁹ שם קכ"ב ז'.

⁴⁰ שם צ"ג א', שם ק"ג ה', וראה שם קכ"ב ב'.

⁴¹ ושם צ"ה ד'.

⁴² אות ז', עמ' 50.

⁴³ פי"א ה"ז.

הרב אליעזר נחום רבינוביץ

כזרון, שהרי אי אפשר שיהיה שוטר בבית כל אחד ואחד להזהיר נשיו. והנח להם שיהיו שונגין ואל יהיו מזידין.

ושם ביארתי שלדעתו אין להבחין בין איסור דאורייתא לאיסור דרבנן.

ברם דבריו טעונים ביאור, שהרי כתב: "אין ממחין בידן... שהרי אי אפשר שיהיה שוטר בבית כל אחד ואחד וכו'". מתי אמורה להתקיים מחאה זו? האם מדובר שאין נכנסים לבית אחד סמוך לחשיכה למחות ביד הנשים בבית ההוא, כיון שאין אפשרות להיכנס בו בזמן לכל הבתים? או שמא הפירוש הוא: אין מכריזים ברבים לפני ערב יום הכיפורים על דין תוספת מן החול אל הקדש, הואיל ובהגיע שעת לפני חשיכה לא יתכן להעמיד שוטר בבית כל אחד ואחד?

בין כך ובין כך, ברור שאין מעמידין שוטר אפילו בבית אחד בלבד, אע"פ שזה ודאי אפשרי. ולמה לא? התשובה לכך היא בהלכות דעות⁴⁴ שם כתב רבנו שהתכלית היא "להחזירו למוטב", כלומר שהעברין ישוב מחטאו, אבל אם תמנענו בכך רק ממעשה עבירה מסוים בין אדם למקום, וברגע שיפנה משם השוטר יחזור לסורו, אין בכך שום תועלת. כאשר מדובר בסוג עבירות "דלא משמע להו לאינשי שהוא אסור" (ראה תשובתי הנ"ל עמ' 57), גם אם ניתן למנוע מעשה העבירה פעם אחת, כל עוד לא הצלחנו לקרבו ל"איתן התורה", אין בכפייה חד-פעמית שום השפעה לאורך זמן. ואדרבה, יתכן שבגלל הכפייה יתעקש עוד יותר.

יתכן שכוונת דברי הרמב"ם היא שאילו היתה אפשרות שיהיה שוטר בכל בית להזהיר, ודוקא להזהיר, ולא לכפות בכח, כי אז היו כולם נשמעין לאיסור וממילא אין זה עוד בגדר: "דלא משמע להו לאינשי שהוא אסור". אבל כל עוד שאין אפשרות לשכנע את כולם, אין זה מועיל להזהיר בבית אחד אנשים כי הם נגררים אחרי האחרים.

לפיכך, אם המג"ד לא יאשר את חילופי המש"קים אמנם יתכן שימנע בכך עבירה, אבל ודאי שלא יחזירם לשמירת שבת. ואף גם זאת, עצם החילופין יכולים להתבצע בלי חילול שבת (שאלה 7).

גם לא יתחייב המפקד לבדוק איפה גר הנהג המסיע את החיילים היוצאים הביתה לשבת. כיון שישנם נהגים שיספיק להם הזמן לחזור לביתם, אין כאן גרימה הכרחית לחילול שבת, וכל נהג המקבל משימה זו עושה על דעת עצמו (שאלה 8).

אשר לתיעוד תנועות הכח המבצע פעולות, אם יש שיטה בה יתועדו התנועות בלי חילול שבת, מה טוב, ובדאי ראוי להציע לתורנים בחמ"ל להשתמש בשיטה זו. אבל

⁴⁴ פ"ו הי"ז.

אחריות הלכתית של המפקד

אם אינם עושים כן, תהיה הסיבה אשר תהיה, אין לכפות עליהם דרך של היתר. יש לצרף כאן גם את השיקול שבפעילות מבצעית המוגדרת כמלחמה, מעיקר הדין אין צורך למעט באיסורים שהרי חילול שבת הותר במלחמה (ראה מלומדי מלחמה סי' לו). בודאי שאין למעט בדיווחים שהרי ככל שהדיווח מעודכן יותר, יהיה קל יותר לאתרם לעת הצורך (שאלה 9).

4. שונה במהותה מכל השאלות שנידונו לעיל, היא השאלה האחרונה (שאלה 10), שמעצם טיבה אינה מוגבלת אך ורק להתנהגותו של היחיד, אלא שמדובר כאן באיפיון המחנה הצבאי כולו.

תחלה יש לעמוד על כך שהפקודות הקבועות אוסרות בהחלט הכנסת אזרחים באופן בלתי מבוקר, שהרי דבר זה יוצר סיכון ממשי, ואף גורם להתפוררות המשמעת, ורב בו הנזק, בפרט אם מדובר על "אירוח" הכולל לינה. התנהגות כזאת עלולה לגרום היסח הדעת רציני אצל החיילים ה"מארחים", ומרירות מצד החיילים שיוכרחו לפנות את חדריהם עבור ה"אורחים". אם רק בגלל שיקולים צבאיים הללו, אין לדבר כאן כאילו על "אמתלה לא לאשר". לא אמתלה היא זאת, אלא הקפדה מתחייבת על משמעת בסיסית הנובעת מתוך אחריות ודאגה כנה לבטיחותם של החיילים והאזרחים כאחד.

אולם בנוסף על פקודות הצבא, יש כאן עניין הלכתי חמור מאד. התורה מזהירה במיוחד על טהרת המחנה, שנאמר⁴⁵: "כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע... כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מתנחך להצילך... והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערוות דבר ושב מאחריך". וכתב רבנו הגדול בעניין זה בספר המורה⁴⁶:

ויש עוד במצוה זו חיזוק אמונה אצל הלוחמים בפעולות אלו כי השכינה שורה ביניהם, כמו שבאר טעם הדבר: 'כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך', ושלב עניין אחר ואמר: 'ולא יראה בך ערוות דבר ושב מאחריך', להזהיר ממה שידוע ממיני השחיתות בין החיילים במחנות אם ארכה שהייתם מחוץ לבתיכם. לפיכך צונו יתעלה על מעשים המעלים על לב השראת השכינה בינינו, כדי שננצל מאותם המעשים. לכך אמר: 'היה מחניך קדוש ולא יראה בך ערוות דבר וגו'...' כדי שיהא מושרש אצל כל אחד כי המחנה כמקדש ה', ואינו כמחנות הגויים לשחיתות ולפשע והזק הזולת ולקחת רכושם ולא יותר. אלא מטרתנו אנו תיקון בני אדם לעבודת ה'...

בפירוש התורה להרמב"ן שם מאריך להסביר ומביא מן הספרי:

⁴⁵ דברים כ"ג י"ט-י"ו.

⁴⁶ חלק ג' מ"א.

הרב אליעזר נחום רבינוביץ

'ערוזה - מה ערוזה מיוחדת מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק את השכינה, אף כל מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק את השכינה'. והנה העושה העבירות הגדולות במחנה, כאותם שכתוב בהם: 'שמו שקוציהם בבית אשר נקרא שמי עליו לממאו'⁴⁷. ועוד שלא יגברו עלינו האויבים אם נעשה כמעשים הגורמים להם שיגלו מפנינו.

(וראה "מלומדי מלחמה" עמ' י"ב הבאתי דברי הרמב"ן אלה ביתר הרחבה).

עניין זה שהבסיס הצבאי לא ייהפך ח"ו למקום של הפקרות, הוא בנפשנו ממש. מפקד שמתיר דבר כזה מתעלם מפקודות הצבא, מועל בשליחותו והורס את תשתית המשמעת הצבאית. ובזמן האחרון נתגלו כמה תוצאות מרות, מרשלנות בישום המשמעת ואחריתה מי ישורנה. מצד שני, בכך נוצר מצב ששום מאמין בה' ובתורתנו לא יוכל לשהות בבסיס כזה, כי בכך אין המדובר עוד בעבירות של יחידים, אלא על ידי פתיחת השערים ל"אורחות" כאלה, הבסיס עצמו הופך להיות בית של בושחה וכלימה.

אמנם סופר לי שהיו מקרים שהיה מדובר על הכנסת נשים וילדים של קצינים, שהפירוד ממשפחותיהם מקשה גם עליהם וגם על המשפחות וגורם להם צער. ואף על פי כן הואיל וכיון שניתנה רשות למשחית אי אפשר להבחין וכו', ומבחינת המשמעת הצבאית כל כניסת אזרח יש בה סיכון, לפיכך מפקד שמקפיד על דבר זה יזכה לו ולחיליו, ויה"ר שיתקיים בנו מקרא כתוב: "כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת אויביך לפניך והיה מחנך קדוש".

⁴⁷ ירמיה ז' ל'.